

aan het *Reich*, d.w.z. aan de schatkist afgedragen – voorzover de concentratiekampen geld kostten, werd dat geld immers uit de schatkist, te weten via de begroting van het *Reichsministerium des Innern* (waaronder de politie ressorteerde), ter beschikking gesteld. Een en ander betekende dat het SS-complex in de laatste fase van de oorlog aan de inzet der concentratiekamp-gevangenen ca. 44 mln *Rm* per maand overhield.

Wij hebben die inzet in financieel opzicht profijtelijk genoemd voor het particuliere bedrijfsleven. Wij leiden dat uit het feit af dat veel ondernemingen zich moeite gaven, gevangenen toegewezen te krijgen. Het kan echter wel zijn dat die gevangenen vooral nodig waren om bepaalde orders op tijd af te leveren, terwijl zij op zichzelf, van het bedrijfsleven uit gezien, overbetaald waren. Hun arbeidsprestatie was namelijk gering. In de eerste oorlogsjaren toonden onderzoekingen aan dat die prestatie nooit boven de helft kwam van de prestatie van een gewone arbeider en als regel minder, vaak zelfs veel minder bedroeg, in de granietgroeven van de *Deutsche Erd- und Steinwerke* zelfs slechts een tiende, ja een twintigste van de prestatie van een gewone arbeider. Het schijnt dat alleen in de met moderne machines uitgeruste textielwerkplaats van de *Deutsche Ausrüstungswerke* in Ravensbrück een min of meer normale productie bereikt werd. Niet onmogelijk achten wij het evenwel dat in de latere oorlogsjaren, toen de inzet der gevangenen bij particuliere ondernemingen een grote omvang aangenomen had, in menig bedrijf door de gevangenen vooral daar een min of meer normale arbeidsprestatie geleverd werd, waar hun arbeidstempo door machines bepaald werd en waar zij (dat kwam voor) door de burgervoormannen en -opzichters menselijk behandeld werden. Een algemeen verschijnsel was dat laatste bepaald niet, '*ich habe*', aldus de Oostenrijkse politieke gevangene dr. Benedikt Kautsky, een zoon van de in Amsterdam als emigrant overleden socialistische theoreticus Karl Kautsky, '*mehr als einen Fall erlebt, in dem die SS gegen Zivilisten, die Häftlinge misshandelten, mit Verwarnungen und Strafandrohungen einschritt*'¹ – dat had hij beleefd in Monowitz.

Natuurlijk moet bij dit alles bedacht worden dat veruit de meeste in bedrijven werkzame gevangenen, als zij daar openlijk of tersluiks geen bijvoeding kregen, fysiek eenvoudig niet in staat waren tot arbeid in een normaal tempo (de officiële werktijd was 11 uur per dag) – gesteld al dat zij daartoe de bereidheid hadden. Bij zeer velen was deze niet aanwezig: er werd op enorme schaal lijngetrokken, er werd ook wel, zij het vermoedelijk

¹ B. Kautsky: *Teufel und Verdammte*, p. 47.